

MUIITY GYÖRGY

A numerus clausus és a bevezetéséből fakadó konfliktusok a pécsi Erzsébet Tudományegyetemen az 1920-as évek elején

A NUMERUS CLAUSUS

Az 1920. évi, a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló XXV. tc., vagyis a numerus clausus¹ 1. §-a szabályozta, hogy az 1920/21. tanévtől a nevezett egyetemekre csak „nemzethűségi s erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízható” egyének iratkozhatnak be, és „csak oly számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható”. A karonkénti keretszámot a törvény értelmében a vallás- és közoktatásügyi miniszter határozza meg, az egyetemi karok javaslatvételi joggal rendelkeznek. A 3. § pedig azt írta elő, hogy a hallgatók „népfajok és nemzetiségek” szerinti arányszáma képezze le az országos arányokat.

A numerus clausus homályos megfogalmazása mögött saját korában is mindenki számára egyértelmű volt, hogy a törvény a magyarországi zsidóság felsőoktatásban való részvételét kívánja korlátozni. Az óvatos megfogalmazásban szerepe lehetett, hogy néhány héttel korábban írták alá a trianoni békeszerződést, amelyben Magyarország

kötelezettséget vállalt arra, hogy valamennyi lakosának nemzetiségi, nyelvi, faji vagy vallási különbségtétel nélkül egyenlő jogokat biztosít. A törvény jobboldali radikális egyetemi ifjúsági szervezetek nyomására született. (Ladányi, 2005)

A középosztály háború utáni nehéz helyzete, az értelmiségi pályákon történelmi okokból nagyobb mértékben jelen lévő zsidók számaránya, valamint a Tanácsköztársaság, a vörös terror és a zsidóság összekapcsolása a politikai közbeszédben együtt vezettek el a numerus clausus törvénybe iktatásához. A konkurenciának tekintett zsidóság egyetemi jelenléte csökkentésének legitimitását tehát úgy kívánták megalapozni, hogy a zsidókat mint forradalmak előidézőit, a bolszevizmus terjesztőit nevezték meg, miután a kollektív megtorlás eszközével lehetett már fellépni ellenük. Így került a cikkely szövegébe a *nemzethűség* egy egyetemi felvételt szabályozó törvényben nehezen értelmezhető fogalma. A *népfaj* szintén kérdéses fogalmát a magyar közjog nem is ismerte, a háború előtti jogi gyakorlat szerint a zsidóság feleketnek minősült volna, ezért került a törvény végrehajtási rendeletének

¹ A törvényt az első Teleki-kormány idején fogadták el, a kultuszminiszteri posztot akkor Haller István töltötte be. Ugyanakkor ez a törvény fontos adaléka a Horthy-korszak társadalompolitikájának is, hiszen – módosításai ellenére – mindvégig meghatározta a korszak felvételi arányait. Ezért e bevezető fejezet végén röviden kitérünk majd a későbbi vallás- és közoktatásügyi miniszter, Klebelsberg Kunó vonatkozó szerepére is.

mellékletébe, hogy az izraelitákat külön nemzetiségnek tekintik.

A numerus clausus a gyakorlatban azt jelentette, hogy 6%-ra korlátozták a felvehető zsidó hallgatók arányát. Az azonban a törvényből nem derült ki, hogy ez a 6% mihez viszonyítva határozandó meg: az előírt felvételi létszám vagy a felvettek aránya legyen-e számításának alapja – az eltérő jogértelmezések tehát nagy különbségekhez vezettek a gyakorlatban. Ez érvényesült a kikeresztelkedett zsidók esetében is: a pécsi és a szegedi egyetem korlátozás nélkül felvette, a budapesti tudományegyetem pedig továbbra is „zsidóként kezelte” őket. Itt észre kell vennünk, hogy a kérdés eldöntésekor valójában abban foglalt állás az egyetemi vezetőség, hogy elfogadja-e a nemzetgyűlési törvény végrehajtási mellékletének rendelkezését – vagyis nemzetiségként kezel-e a zsidóságot annak minden asszimilációs törekvése ellenére –, vagy sem. A numerus clausus legnagyobb bűne éppen ez volt; a törvény elsőként teremtette meg annak lehetőségét, hogy a zsidóságot a modern Magyarországon, az 1867. évi XVII. tc. ellenére felekezet helyett újra nemzetiségként kezeljék.² Emellett további eltérés is mutatkozott: a fővárosi egyetemek a felsőbb évfolyamokon is alkalmazták a törvényt, a

6%-ra korlátozták a felvehető zsidó hallgatók arányát

vidéki egyetemek pedig kezdetben csak az első évfolyamra jelentkezők körében.

1920-ban a zsidó népesség a teljes hazai népesség 6%-át tette ki, a jogalkotók ezt vették alapul, amikor egyetemi részvételüket is 6%-os arányban korlátozták. A numerus clausus előtt, az első világháborút megelőző évben a zsidó hallgatók az egyetemi hallgatók körülbelül 25%-át, majd 1918-ban 36%-át tették ki (Kovács, 2011). Az 1917/18-as tanévben 6027 zsidó hallgató volt Magyarországon, az 1920/21-es tanévben már csak 1712 zsidó hallgató tanulhatott a hazai egyetemeken. A 4315 fős csökkenés sokkal

nagyobb arányban a fővárosi intézményekben volt tetten érhető – az itteni képzőhelyek 3880 főt vesztek el. Ez lehetett az oka annak, hogy a vidéki hall-

gatók a saját környezetünkben – főként a magasabb évfolyamok zsidó hallgatóinak megtartása miatt – nem érzékeltek jelentős változást. A zsidóság arányát ezen túl az is befolyásolta az egyetemeken belül, hogy a keresztény hallgatók lemorzsolódása vagy Budapestre való átjelentkezése milyen mértékű volt az adott félévben (Raposa, 2020).

Az 1922. és 1931 között vallás- és közoktatásügyi miniszterként dolgozó Klebelsberg Kuno szerepe a numerus clausus történetében kettős. A törvény előkészítésében részt

² Az 1867. évi XVII. törvénycikk a zsidók emancipációjának jogi aktusaként vonult be a történelembe, és nem volt előzmények nélküli. Az 1840. évi XXIX. tc. már szabad letelepedést, kereskedést, gyáralapítást biztosított. Eötvös József és Dessewffy Aurél (vagyis a reformkori magyar progresszió és a konzervatívok) egyaránt támogatták a törvény elfogadását. A szabadságharc végén, a világosi fegyverletétel előtt néhány nappal a szegedi országgyűlés a zsidóság 1848/49-es áldozatvállalásáért cserébe kimondta az egyenjogúsítást. Ennek végrehajtására a szabadságharc bukása miatt nem kerülhetett sor. A kiegyezés után Andrassy Gyula miniszterelnök terjesztette be az emancipációs törvényt, amelyet Deák Ferenc és Eötvös József is szorgalmazott. A törvény 1. §-a az izraelita lakosoknak a keresztény lakosokkal azonos politikai és polgári jogokat biztosított, a 2. § minden ezzel ellenkező törvényt, rendeletet vagy szokást eltörölt. Szövege alapján egyértelmű, hogy az izraelita lakosokat felekezetként kezelte, hiszen a keresztény lakosokhoz képest biztosította egyenlő jogaikat. Eötvös József a vallások kapcsán így beszélt a magyar országgyűlésben: „A vallások tekintetében a magyar törvényhozás két alapelvből indul ki. Az első a vallási szabadság, a másik a vallások egyenjogúsága” (Eötvös, 1976, 128. o.).

vett, parlamenti bizottsági elnökként a törvénytervezetet támogatta, de a nemzetgyűlésben a szavazáskor kiment az ülésteremből, és a törvényjavaslatot nem szavazta meg. A Népszövetség 1925. december 12-i ülésén tárgyalta a kérdést (*Varannai*, 1997), amelyen a kultuszminiszter is jelen volt. Elismerte a törvény felülvizsgálatának szükségességét, de ezt a magyar középosztály helyzetének rendezéséhez kötötte, vagyis maga is szembement az 1867. évi emancipációs törvénnyel, amikor a magyar középosztály és a zsidóság helyzetét külön kérdésként kezelte. Ugyanakkor az 1926/27. tanévben elrendelte, hogy az arányszámot ne a ténylegesen felvettek, hanem a felvehető száma alapján határozzák meg – ami egy kedvezőbb felvehető létszámot jelentett –, emellett ne számítsák a zsidók közé a kikeresztelkedetteket. Utóbbi szintén kétarcú intézkedés volt: egyrészt ösztönözte az erőszakos asszimilációt, másrészt nagyobb teret biztosított a zsidóságnak, hiszen nem engedte, hogy keretszámukat kikeresztelkedettekkel töltsék fel. Klebelsberg az alábbi sajtónyilatkozatát 1927. október 20-án tette a témában (idézi: *Varannai*, 1997):

Mindenekelőtt a törvény harmadik szakaszát fogjuk hatályon kívül helyezni, amely a hazai zsidóság szemében állandó sérelem, mert azt mint nemzeti kisebbséget kezelik. [...] Ha az elszakított területeken élő magyar kisebbségek mostoha helyzetükről és sérelmeikről panaszkodnak, mindig a numerus claususról szóló magyar törvényre történik hivatkozás olyan értelemben, mintha felekezeti kisebbségekkel mi is igazságtalanul bánnánk.

Ezzel megkísérelte a törvény módosítását a határon kívül rekedtek védelméért

szolgáló nemzeti érdekké tenni, ami a kor közbeszédéhez mérten zseniális retorikai fogás volt, de megint csak világossá teszi, hogy a zsidóságot a miniszter is nemzeti kisebbségnek tekintette, nem pedig felekezetnek. Ezzel szemben a törvény kiterjesztését a középiskolákra és a szakképzésre maga akadályozta meg.

A NUMERUS CLAUSUS BEVEZETÉSE AZ ERZSÉBET TUDOMÁNYEGYETEMEN

Az országgyűlésben 1912-ben fogadták el azt a törvénytervezetet, mely lehetővé tette a pozsonyi egyetem megalapítását. Az intézmény Ferenc József jóváhagyásával viselhette a Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem nevet, melyben Erzsébet királyné kultusza mellett Árpád-házi Szent Erzsébet tisztelete is megjelent (*Polyák*, 2014). Az egyetem 1914-ben nyitotta meg kapuit, azonban a tárgyi és személyi feltételek megteremtését a háborús helyzet nagyban nehezítette, a tervezett három kar eltérő ütemben haladt a fejlesztéssel, így az oktatás is eltérő időpontokban kezdődhetett meg. Az első tanévek során csak kis létszámú hallgatóság vett részt az órákon, közülük is sokakat behívtak, illetve a háború miatt a klinikán zajlott a sérültek ellátása, valamint rehabilitációja.

Fordulópontot jelentett, amikor a cseh csapatok 1919 januárjában megszállták Pozsonyt. A város Magyarországtól való elcsatolásának terve, a csehszlovák politikusok ellenállása egy önálló magyar egyetemmel szemben, egy új cseh és szlovák tannyelvű intézmény létrehozásának formálódó gondolata, valamint a fiatal egyetem kiépíthetősége mind arra mutatott, hogy az Erzsébet Egyetem nem kerülheti el a Pozsonyról

való áthelyezést. A három egyetemi kart több hullámban menekítették Budapestre, ahol a magyar kormány 1920 februárjában meghozott határozata alapján a Kolozsvárról szintén menekülni kényszerülő egyetemmel ideiglenes együttműködésben folytatták a munkát, közös tanácsüléseket tartva, illetve az ideiglenes épületeket is részben közösen használva.

1921-ben született meg a döntés, hogy az Erzsébet Egyetem új otthona Pécssett lesz. A helyszín kiválasztásában szerepet játszott, hogy a város kifejezte támogatását; a fejlesztéshez szükséges felajánlásokat tett. 1922-ben – még Budapesten – az egyetem megállapodást kötött az evangélikus egyházzal egy hit-tudományi kar létrehozása céljából, így 1923-ban Pécsre költözve négy karral rendelkező intézményként működhettek, azonban az újabb költözés ismét ideiglenes megoldásokat hozott, valamint sok forrást is felemésztett (Lengvári, 2014).

A numerus clausus bevezetésének kérdése már az Erzsébet Tudományegyetem tanácsának Budapesten tartott 1920. március 26-i tanácsülésén is megjelent (miközben a kolozsvári és pozsonyi egyetemek ideiglenes budapesti elhelyezése is folyamatban volt); sor került egy háromfős bizottság felállítására is, amely a kérdést majd körüljárja. 1920-ban a Pozsonyból és a Kolozsvárról ideiglenesen Budapestre áthelyezett, kooperáló egyetemek is egyeztettek a kérdéssel. Már ekkor beszámoltak rendzavarásokról, illetve tartottak is újabbaktól, erről a Pozsonyi Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetem 1920. november 10-én tartott I. rendes ülésének jegyzőkönyve is tanúskodik:

„A rendzavarásokra vonatkozólag tett elnöki bejelentéssel kapcsolatban Dr. Pékár Mihály orvostud.kari dékán jelenti, hogy – bár általánosságban a hangulat nyugodt az ifjúság az előadásokat rendben hallgatja – Csiky belgyógyászati előadásain / Jendrassik klinikán / és Vidakovics sebészeti előadásain az utóbbi időben rendzavarások mégis fordultak elő, amennyiben az előadásokra jövő hallgatótságot igazoltatták s az ellenállókkal szemben tét idegességre is vetemedtek. A zavargások megakadályozása céljából a Zita kórházban tartott előadásokat látogató hallgatók részére az arképes igazolványok mellé a kórházigazgatóság még zöld színű igazoló jegyet is adott ki s emellett a portásnál a hallgatók külön névjegyzéke is le van téve. Eszmecsere után a Tanács a bejelentéseket tudomásul veszi s egyben egyhangúlag ki mondja, hogy nagyobb mérvű rendzavarások esetén az egyetemi előadásokat is kész lesz bezárni.”³

Az Erzsébet Tudományegyetem budapesti ideiglenes elhelyezése idején az egyetem keresztény ifjúsága – nagyrészt az orvosi kar hallgatóiból álló csoport – memorandumot intézett az egyetem vezetéséhez, melyet a tanács 1921. november 23-án tartott III. rendes ülésén tárgyalta meg dr. Heim Pál, az egyetem rektora elnökletével:

„Elnöklő Rektor bemutatja a m.kir. Erzsébet tudományegyetem keresztény ifjúságának legnagyobb részben az orvosi fakultás hallgatóinak a kar tanártestületéhez intézett memorandumát, melyben a numerus clausus törvénybe iktatása után az egyetemre felvett összes zsidó hallgatóknak egy fele részben a tanári karból, fele részben pedig az ifjúság köréből választott vegyes bizottság által való

³ A jegyzőkönyvi idézetek betűhűsége törekszenek. – A Szerk.

igazoltatását, s azoknak, kik az ügynevezett tanácsköztársaság alatti magaviseletüket kelletlenül igazolni nem tudják, kikről bebizonyosodik, hogy zsidó fajiságuk fitogtatásával a keresztényhallgatók keresztény nemzeti érzését sértik, kik az előző tanévben külföldi egyetemeken tanultak, végül kiket a tanári kar a megállapított számarányon felül vett fel, az egyetemről való kizárását kéri.

Egyben jelenti elnök, hogy azon alkalommal, mikor az ifjúsági megbízottak a szóban forgó memorandum egy példányát neki is átnyújtották, az egyetem nevében nyomban tiltakozott az abban megnyilvánuló hang és az egyetemi hatóságok jogkörébe nyúló kívánságok ellen. Konkrétumokat kért az ifjúságtól s csak így helyezhette kilátásba a kért eljárást, de semmi esetre sem az ifjúság által proponált vegyes bizottság közreműködésével. Egyetemünkön a zsidó nemzetiségi hallgatók nagy számáért egyenesen a keresztény ifjúságot tette felelőssé, miért hagyták el egyetemünket s miért torlódtak a budapesti egyetemre?”

A tanácsülés során a rektor előadta, hogy számonkérésére a memorandumot átadó hallgatók bocsánatkéréssel válaszoltak:

„A váratlanul jött rektori fellépésre ugyanis a megbízottak az ifjúság nevében is bocsánatot kértek a történektért s megígérték, hogy az ifjú egyetemet most már nem fogják elhagyni, vele együtt mennek le ők is az új székhelyre s az egyetem diákjóléti

intézményeinek céljaira megindítandó gyűjtési akcióiban derekasán fogják kivenni részüket.”

A rektor javaslatára az egyetemi tanács egyhangúlag elfogadott határozattal napirendre tért az ügy fölött, leszögezve, hogy a későbbiekben sem kívánnak eleget tenni a hallgatók nyomásának ebben és hasonló kérdésekben.

Az 1923/24-es tanévben már Péccset működött az egyetem, amikor a keresztény ifjúsági egyesület által újabb memorandum érkezett az intézmény vezetéséhez, melyet az egyetemi tanács 1923. december 19-én tartott III. rendes ülésén vitattak meg, miután dr. Nagy József elnöklő rektor bemutatta a diákság kéréseit:

„(...)a keresztnek az egyetem összes helyiségeiben megfelelő ünnepséggel legrövidebb időn belül való kifüggesztését, – az első félévre beiratkozónál a numerus clausus törvény rendelkezésének szigorú betartását, az első öt félévre történt beiratkozókra vonatkozólag pedig a törvény szerinti szigorú revisiót, – zsidó-fajú egyének tanársegédek, gyakornokok, demonstrátorok gyanánt való alkalmazásának mellőzését, – tantermekben az első padokban állandó hely biztosítását, – Glancz Ernő zsidó orvostanhallgató ügyének,^[4] – aki múlt tanévben a keresztény hallgatók közé lőtt – ujjafelvételeit, annak letárgyalását és nevezettnek egyetemünkről s az összes hazai egyetemekről való kizárását kéri.”

⁴ A Népszava beszámolója szerint 1923 márciusában az Erzsébet Tudományegyetem orvosi fakultásán, mely átmene-tileg a Rottenbiller utcai Állatorvosi Főiskolán tartotta előadásait, több alkalommal alakult ki verekedés, mely során többen figyelmeztető lövéseket is leadtak. Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy a kar vezetése szankciók kilátásba helyezésével próbálta orvosolni a helyzetet. 1923. március 16-án az előadásról távozó Glancz Ernő 19 éves egyetemi hallgatót inzultálták és ütlegeltek, a hallgató erre elővette revolverét és a levegőbe lőtt, hogy elriassa támadóit, a fiatalember végül a fegyverét lövésre készítve tudott elmenekülni az épületből, ahonnan a rendőrségre sietett, és feljelentést tett az esettel kapcsolatban, 40-50 támadóról adva számot. (Forrás: *Népszava*, 62. sz. Budapest, 1923. 03. 17.)

Az elnök a napirendi pont megtárgyalása előtt jelezte, hogy az illő hangon megírt felterjesztést alkalmasnak tekinti tárgyalási alapnak, javasolta a tudománykaroknak történő továbbítást, sürgős véleménynyilvánítás érdekében. A tanács egyhangúlag elfogadta javaslatát, így az ügy megtárgyalására az egyetemi tanács 1924. január 30-án tartott IV. rendes ülésén került sor, ismét dr. Nagy József elnökletével. Az ülés a karok képviselőinek felszólalásaival indul, külön-külön ismertették a véleményezés során kialakított álláspontjukat:

Az evangélikus hittudományi kar kívánatosnak tartotta a kereszt egyetemi hivatalos helyiségekben történő kifüggesztését, érvelésük szerint amellet, hogy a megváltás jelképe, a nemzeti kultúra keresztény jellegét is jól szimbolizálja. A numerus clausus törvény végrehajtását pedig kötelező érvényűnek tekintette.

A jog- és államtudományi kar felhívta a figyelmet, hogy hallgatói felvételekor szigorúan követték a törvényt, azonban úgy látták, hogy a numerus clausus értelmezése a társkaroknál, illetve más hazai egyetemeken belül is eltérő gyakorlatot hozott magával a megvalósítás során. A helyzet rendezése érdekében javasolták, hogy kérjenek hivatalos törvénymagyarázatot a vallás- és közoktatásügyi minisztertől. A kereszt kihelyezését támogatják az egyetem épületeiben.

Az orvostudományi kar elfogadhatónak tartotta a kereszt kihelyezését – a hivatalos helyiségekben, és tantermekben –, amennyiben az állami princípiumok lehetőségét biztosítanak erre. A numerus clausus ügyében kifejtették, hogy a kar megtartotta a törvényt, az eljárást felettes hatóság ellenőrzésének hajlandó alávetni, azonban a memorandumban kért öt félévre visszamenőleges revíziót elutasította, ahogy a zsidó

tanársegédek, gyakornokok, és demonstrátorok alkalmazásának visszaszorítását is. A kar hangsúlyozta, hogy ezen feladatok ellátásakor a rátermettség a fő kiválasztási szempont, ezért nem tűrhetnek ilyen külső nyomást. Ahogy dr. Pékár Mihály orvostudományi kari dékán fogalmazott:

„(...) nem tartja teljesíthetőnek az orvostudományi kar az ifjúsági memorandumban foglalt azt a kívánságot sem, mi szerint zsidófajú egyének tanársegédek, gyakornokok, és demonstrátorok gyanánt ne alkalmaztassanak. Idevonatkozólag a kar semmi néven nevezendő, beavatkozást nem tűrhet, miután itt csak a rátermettség, nem pedig a faji szempont lehet az irányadó. Természetesen nagyon szívesen nyújtja az előnyt a tanársegédek és gyakornokok megválasztásában a rátermett keresztény ifjaknak a zsidókkal szemben, amennyiben ilyenek találkoznának.”

Az ülőhelyek elfoglalásának kérdésében hajlandóak voltak kialakítani egy új eljárást, és a Glancz-ügy tárgyalása elől sem zárkóztak el.

A bölcsész-, nyelv- és történettudományi kar az egyetem helyiségeiben nem tartotta teljesíthetőnek a kereszt elhelyezését, mivel az egyetem nem felekezeti intézmény. Az elhelyezésre abban az esetben látott volna indokot, amennyiben a nemzetgyűlés által megszavazott törvény kötelezte volna erre az állami intézményeket. Az orvostudományi karhoz hasonlóan kötelező érvényűnek tartották a numerus clausus törvény rendelkezéseit, azonban a tanársegédek, gyakornokok és demonstrátorok kiválasztásakor a jelölt tudása és alkalmassága volt a fő szempont.

A karok álláspontjának ismertetése és beható eszmecsere után az alábbi pontokban egyhangú döntés született:

„A dékáni előterjesztések felett megindult beható eszmecsere után az egyetemi tanács különös figyelemmel arra, hogy tapasztalat szerint a numerus claususról szóló 1920. évi XXV. t.c. értelmezése tekintetében nemcsak a hazai egyetemekenél, de még külön egyes egyetemek tudomány karainál is eltérő gyakorlat fejlődött ki, felterjesztéssel fordul a m. kir.vallás és közoktatásügyi Miniszter Úrhoz egy, a hivatkozott törvényre vonatkozó olyan kimerítő végrehajtási utasítás kibocsátása iránt, melyhez már magyarázatot ne lehessen fűzni.

A Tanács az első öt félévre történt beiratkozóknál a törvényszerinti szigorú revízióra vonatkozólag a memorandumban foglalt kérelmet nem teljesítheti, miután a zsidófajuknak a felsőbb évfolyamokon lévő nagyobb százaléka nem is a törvénybe nem tartásának, mint inkább annak tulajdonítható, hogy a magasabb évfolyamokról félévről-félévre kisebb nagyobb számban hagyja el az egyetemet a keresztény hallgatóság s iratkozik át a Pázmány Péter egyetemre ugyiszintén nem teljesítheti azt a kívánságot sem, hogy a zsidó-fajú egyének tanársegédek, gyakornokok és demonstrátorok gyanánt ne alkalmaztassanak, mivel az ilyen állások betöltésénél elsősorban a rátermettség és a tudás, nem pedig a faji szempont lehet az irányadó, ellenben a Tanács figyelmébe ajánlja az érdekelt fakultásoknak, hogy egyenlő képesség mellett az említett állások betöltésénél előnyben a keresztényeket részesítsék; az ülőhelyek biztosításának kérdésében a Tanács a számozott ülőhelyek létesítését határozván el, azoknak megfelelő körültekintéssel való kiosztását az érdekelt fakultások bölcs tapintatosságára bizza;

Glancz orvoshallgató ellen pedig a fennforgó körülményekre tekintettel a fegyelmi eljárást megelőző vizsgálatot elrendeli.”

A kereszt kihelyezése ügyében a levezető elnök szavazást hirdetett, négy igen és egy nem szavazat érkezett, így szótöbbséggel hozott határozat útján a sima keresztnek az egyetem hivatalos helyiségeiben és tantermeiben való kifüggesztése mellett foglalt állást a tanács, a bölcsészet-, nyelv-, és történettudományi kar képviselőjének különvéleménye mellett.

A numerus clausus törvény egyértelmű végrehajtási utasítását nem csak Pécsen, az egyetemen hiányolták. A nemzetgyűlésen is többször érte kritika Klebelsberg Kunót és a kormányt, a törvény nem megfelelőnek ítélt betartatása miatt. Az alábbi felszólalásrészlet a nemzetgyűlés 210. ülésén hangzott el, 1923. december 17-én, Gömbös Gyulától:

„A Pázmány Péter tudományegyetemen és a debreceni egyetemen például betartják a numerus clausust, míg a szegedi és pécsi egyetemek valóságos mentsvárjai azoknak a hallgatóknak, akik a numerus clausus miatt nem tudnak Budapesten érvényesülni. És azt mondják, hogy ez azért van, mert külföldiek gyanánt kezelik a Kolozsvárról és az Észak-Magyarországról menekült zsidó egyetemi hallgatókat, dacára annak, hogy az illető külföldi egyetemek nem nosztrifikálják a pécsi és a szegedi egyetemek okleveleit. Ennek következtében mindazok, akik kívülről jönnek és idegenek a mi faji szempontunkból, ittrekednek Magyarországon és ez igenis kizártsága a numerus claususról szóló törvénynek, amelyet komolyan akartunk és akarunk is végrehajtani.

[...] Ha mi fegyelmet akarunk a magyar közéletben, akkor el kell várnunk a törvénytiszteletet elsősorban a felelős ministerektől.

Én Klebelsberg minister urat igenis felelőssé teszem azért, hogy a numerus clausustörvényt kijátszák Magyarországon. [...] Azt hiszem, a kormány maga is be fogja látni, hogy a pécsi és szegedi egyetemek orvosi fakultásának beszüntetéséről gondoskodni kell. Különösen ezeknek az egyetemeknek megrendszabályozását hozom javaslatba, amely egyetemek kijátszák a numerus clausus törvényt, amelyek annyi zsidót vesznek fel oda, hogy illuzóriussá válik az 1920:XXV.te.”

KONFLIKTUSOK, VEREKEDÉSEK PÉCSETT A KERESZTÉNY ÉS A ZSIDÓ HALLGATÓK KÖZÖTT

1924 májusában verekedés tört ki az egyetem központi épületében keresztény és zsidó hallgatók között. Az eset az egyetemi tanács június 25-i, VIII. rendes ülésén is napirendre került, dr. Nagy József elnöklő rektor megadta a szót dr. Weszely Ödönnek, a bölcsész-, nyelv- és történettudományi kar dékánjának, aki ismertette az esetet, valamint a Decleva Jenő, Máder János és Babusik László joghallgatók fegyelmi eljárását megelőző vizsgálat eredményét.

A három hallgató a vád szerint 1924. május 31-én az egyetem központi épületében zsidó hallgatókat bántalmazott. Az eset kivizsgálásával dr. Vinkler János nyilvános rendes tanárt bízták meg, aki a vizsgálat lefolytatását követően megállapította, hogy Decleva Jenő, Babusik László, Máder János, Schwarzenberg Lajos és Schwarzenberg György joghallgatók súlyosan megsértették az egyetem fegyelmi rendjét.

A jogi kar vezetése június 11-én rendkívüli ülést tartott, és – egyhangúlag elfogadva dr. Vinkler János javaslatát – az egyetemi fegyelmi szabályzat 90 §-a 2.

pontjának 2. fordulata szerinti büntetést, azaz megrovást állapított meg, azzal súlyosbítva, hogy ismételt, akár kisebb kihágás esetén is a vádlottakat elutasíthatják az egyetemről.

Dr. Weszely Ödön így foglalta össze az esettel kapcsolatos benyomásait:

„A jegyzőkönyvekből kiderül az, hogy úgy a keresztény, mint a zsidó hallgatók, kik ebben a verekedésben részt vettek, át vannak hatva gyűlölettel egymás iránt. A tényállást különböző módon adták elő, tagadnak s a verekedés kezdeményezését egymásra hárítják. Két altiszt, aki tanúja volt a verekedésnek, nem akar tudni semmiről semmit. Ezért dr. Vinkler János ny.r.tanár jelentésében azt írja, hogy a tényállást megállapítani nem tudta. Nyilvánvaló mindezekből, hogy mindkét fél tudta, hogy verekedés készül, s egyik fél sem akart a verekedés elől kitérni, hanem ellenkezőleg verekedni akart. (...) Tekintetes Tanács! Nekünk ezt a verekedni akarást kell megszüntetnünk, ezt a szellemet, a gyűlölködésnek és a verekedésnek ezt a szellemét kell kiirtani, mert így verekedéssel, semmiféle problémát megoldani nem lehet, s ifjúságunk nagy nemzeti feladatát megoldani nem lesz képes. Ezért bátorkodom ezzel az ügyvel kapcsolatban javasolni, hogy méltóztassák kinyomozni az egyetemi verekedések kezdeményezőit s vezető alakjait, s a nyugodt egyetemi munka érdekében elhatározni, hogy ezek a kezdeményezők és vezetők a jövő iskolai évben ne vétessenek fel egyetemünkre.”

A vizsgálat során megállapítást nyert, hogy a hallgatók mindannyian készültek a verekedésre, mielőtt véresre verték egymást, már viselkedésükből és megnyilvánulásaikból is következtetni lehetett a későbbi eseményekre. Ezt alátámasztja, hogy a verekedést megelőzően dr. Szanathy Aniella

jogkari fogalmazó valószínűsítette, hogy a konfliktus tettelegességgé fajulhat, ezért megkérte Falcsó altisztet, hogy kísérsje le az épületből az izraelita hallgatókat, azonban a jegyzőkönyv arról tanúskodik, hogy az altiszt nem járt el a kellő gondossággal. Erről is megemlékezik felszólalásában dr. Weszely Ödön, az alábbiak szerint:

„Legyen szabad továbbá ezzel az ügyvel kapcsolatban fölhívnom a tekintetes Tanács figyelmét egyetemünk altisztjeinek magatartására. Ezek az altisztek sokat érintkeznek az ifjúsággal, s magatartásuk nem olyan, aminőt az egyetem érdekében megkívánhatunk. Mintha nem is volnának tudatában annak, hogy mivel tartoznak az egyetemnek. A konkrét esetben a kihallgatott két altiszt nem akar tudni semmiről semmit, mintha nekik az egyetemhez s az egyetem érdekeihez semmi közük nem volna. Az egyik Palcsó, nem teljesíti dr. Szanathy fogalmazó rendelkezését, nem kíséri le a Schwarzenberg testvéreket, a lépcső első fordulójánál visszatér, kijelentve, hogy neki csak a maga frontján kötelessége szolgálatot teljesíteni. A másik a kapus, Papp, aki egész nap azért ül a portafülkében, hogy megfigyelje a ki- és bejövőket, nem látott semmit, hol ott a verekedés a bejáratnál fülkéje előtt [sic!] folyt le.”

A vizsgálat eredményét és az előadó által bemutatott szempontokat mérlegelve, beható eszmecserét követően a tanács úgy határozott, hogy elrendeli a fent megnevezett hallgatók ellen a fegyelmi eljárást, majd az egyetem központi épületében az egyetemi rend ellen vétő és közbotrányt okozó viselkedésük okán fegyelmi vétségben megállapította bűnösségüket a tanulmányi fegyelmi és tandíj szabályzat 83. §-a alapján. Decleva Jenő, Babusik László, Máder János,

Schwarzenberg Lajos és Schwarzenberg György joghallgatókat az egyetem rektora által az egyetemi tanács előtti megrovásban részesítette, azzal, hogy ismételt – akár kisebb nemű – kihágás esetén az egyetemről való elutasításra számíthatnak. Papp József egyetemi kezelő altiszt és Palcsó Sándor egyetemi egység altiszt ellen vizsgálatot kezdeményeztek, illetve elrendelték, hogy az intézményi altisztek az erkölcsi kötelességükkel és elvárt viselkedésükkel kapcsolatos tájékoztatásban részesüljenek.

KEGYELETSTÉRTŐ INCIDENS AZ EGYETEMI BONCTANI INTÉZETBEN

Az egyetemi tanács fent említett 1924. június 25-i, VIII. rendes ülésén került sor egy kegyeletstértő incidens megtárgyalására is, mely az anatómiai intézetben történt 1924. május 27-én, s mely további rendezavarásokat idézett elő az egyetem falain belül és azokon kívül is, országosan ismert esetté előlépve. Dr. Pekár Mihály, az orvostudományi kar dékánja mutatta be a vizsgálatok eredményét, valamint az orvosi kar fegyelmi bizottságnak megállapításait az alábbi események kapcsán:

1924. május 27-én, kedden délelőtt 9 és 10 óra között agydemonstráció zajlott a bonctani intézetben, Gelei tanárgégéd vezetésével, mialatt Balog Béla és Hufnagel Konrád anatómiai intézeti szolgálak – az irányadó utasítás ellenére – nem a műveletre kijelölt külön helyiségben, hanem a boncteremben készítették elő az egyik holttestet a későbbi temetésre. A hallgatók az előkészítést végzők köré csoportosultak, az elmondások alapján annak hatására alakult ki az incidens, hogy a holttest nem fért bele a rendelkezésre álló koporsóba, ezért az

intézeti szolgálak levágták a fejét, mely eseményt követően Hoffmann Géza zsidó válású IV. féléves orvostanhallgató kegyelet-sértő kijelentéseket tett erre vonatkozóan. A jelenlévők kihallgatása során eltérő beszámolóok születtek, az alábbi mozzanatokat adták elő:

Hoffmann Géza hallgató a levágott fejű holttest mellett kegyelet-sértő kijelentést tett, melyet maga is beismert – „*Hogy fog ez fej nélkül eligazodni a másvilágon?*” vagy „*Mit fog ez fej nélkül csinálni a mennyországban?*” – azonban azt tagadta, hogy keresztet rajzolt volna a levegőbe és a *circumdederunt me* kifejezés suttogásával a katolikus temetési szertartást gúnyolta volna, ahogy azt Koroknay Ilona orvostanhallgató állította vallo-másában.

Hufnagel Konrád beismerte, hogy kézmosást követően nem megtörölte a kezét, hanem a vizet a holttestre locsolta, ízléstelen kifejezés kíséretében: „Már be van szentelve, rá lehet a fedelet tenni.”

Az orvostudományi kar dékánja elmondta, hogy a bonctani intézetben történetekkel kapcsolatban a házi vizsgálat lefolytatása az intézet igazgatójának, dr. Tóth Zsigmond nyilvános rendes tanárnak a feladata volt, aki 1924. június 4. és 6. között kihallgatta az érintetteket, majd a vizsgálati anyagot betervezte az orvostudományi karhoz, ahonnan az június 7-én, a kari ülésen a fegyelmi bizottságnak került átadásra. A végleges vizsgálatban az orvostudományi kari fegyelmi bizottság munkáját a jog- és államtudományi kar nyilvános rendes tanára, dr. Vinkler János is segítette. Az újbóli szembesítésekre, helyszíni szemlére és a végleges vizsgálatra június 12-én került sor.

Hufnagel Konrádot a szabálytalan eljárás és illetlen magatartás miatt állásából elmozdította az egyetem vezetése, így az ügyét

lezártnak tekintik. Hoffmann Géza orvostanhallgató vonatkozásában nem állapították meg hulla- és vallásgyalázás tényét, azonban úgy találták, hogy magaviselete nem volt összeegyeztethető az orvostudomány és hivatás méltóságával, valamint a hely komolyságával, ezen kívül nem adta meg a halottnak járó kötelező tiszteletet sem, illetve kijelentései alkalmasak voltak arra, hogy bántsák mások vallási érzületét. Ennek következtében a fegyelmi bizottság Hoffmann Géza orvostanhallgató példás megbüntetését, az egyetemről egy félévre való kitiltását javasolta. Ezt a büntetést az orvostudományi kar 1924. június 21-i rendes kari ülésén az alábbiak szerint módosították:

*„A fegyelmi bizottság előterjesztését hossz-
szas vita után a minősítés és a büntetés szem-
pontjából azzal a súlyosbítással fogadja el,
hogy Hoffmann Géza orvostanhallgató nem-
csak egyetemünkről, hanem az összes hazai
főiskolákról zárassák ki egy félévre. Az orvos-
tudományi kar egyben – figyelemmel arra,
hogy ezen ügynek hullámai túlterjedtek már
egyetemünk falain s figyelemmel arra, hogy a
karnak, valamint az egyetemi Tanácsnak
nincs módjában olyanokat az ügyre vonatko-
zólag kihallgatni, akik nem tartoznak egyete-
münkhöz, de az ügy további lefolyásába ak-
tíve beavatkoztak, [...] valamint arra is,
hogy az egyetemet az ügy eltatásának vádjá
is érte [–], az ügyiratoknak a kir. ügyészség-
hez további eljárás végett való áttételét is ja-
vaslatba hozza, miután szükségesnek látja,
hogy a független magyar bíróság is mondjon
ez ügyben ítéletet.”*

Végül az orvoskari dékán esetismerteté-
sét követően, beható tanácskozás után, az
egyetemi tanács az 1924. június 25-i, VIII.
rendes ülésén egyhangú határozattal

mondta ki, hogy Hoffmann Géza IV. féléves orvostanhallgatót az egyetemi boncteremben tanúsított viselkedése miatt, mely az „*egyetemnek mérhetetlen erkölcsi és súlyos következményekkel járható kárt okozott*”, a tanulmányi, fegyelmi és tandíj szabályzat 83. §-ában meghatározott cselekmény miatt a 90. § 4. pont értelmében örökre elutasította a M. Kir. Erzsébet Tudományegyetemtől, illetve elhatározta, hogy előterjesztéssel él a vallás- és közoktatásügyi miniszternél, hogy a fegyelmi büntetés hatályát az összes magyar egyetemekre és főiskolára is kiterjesszék.

Az incidens feltárását is nehezítette, illetve az egyetemi autonómiába történő komoly beavatkozásként is értelmezhető, hogy 1924. június 7-én, szombaton Veér Tibor műegyetemi tanársegéd, aki a MEFHOSZ (Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetsége) alelnöke, hivatalos vizsgálatnak álcázott, engedély nélküli kihallgatást tartott a bonctani intézetben, melyhez nem kért engedélyt az egyetem vezetésétől. A kihallgatásokról jegyzőkönyvet is készített a tanársegédek, hallgatók és szolgák kikérdezése során. Az esetet ismertető előadó az alábbi megállapítást tette az események kapcsán:

„Veér Tibor, aki ezt megtette, maga is műegyetemi tanársegéd Rejtő tanárnál. Előadó elképzelhetetlennek tartja, hogy a pécsi egyetemnek valamelyik tanársegéde Rejtő tanár úr intézkedésével vizsgálatot folytasson le a műegyetemen, az illetékes dékáni hozzájárulás nélkül, miért is kéri, hogy az egyetem autonómiájának ilyen nagyfokú megsértéséért és az egyetemi ifjúságnak illetéktelen beavatkozásáért kellő elégtételt szerezzen.”

Az egyetemi tanács egyhangúlag határozatot hozott arra vonatkozóan is, hogy a vizsgálati anyagot eljuttatja a királyi

ügyészséghez, annak érdekében, hogy a független magyar bíróság megállapíthassa, hogy történt-e az incidens feltárása során büntetőjogba ütköző cselekmény. Később megállapítást nyert, hogy Veér Tibor Klebelsberg Kuno tudtával és beleegyezésével, de nem hivatalos minőségben látogatott el az egyetemre.

Az eset érezhetően rávilágított arra is, hogy milyen nagy károkat okozhat, ha egy incidenst különböző csoportok a saját hasznukra kívánnak fordítani. Dr. Pekár Mihály így fogalmazott ezzel kapcsolatban:

„Összegezve az előterjesztetteket, megállapítást nyert, hogy az anatómizált hullának temetésre való előkészítése során nevetés és élcelődés közben megjegyzések tettek s hogy a temetésre való előkészítéssel járó cselekmények váltották ki az ott jelen levőkből az éretlen megjegyzéseket. Mindezek az események 1924. évi május 27.-én délelőtt történtek s a keresztény ifjúság egy országos botránnyá fújta fel azokat, de közülük senki sem gondolt arra s meg sem kísérelte, hogy törvényes eszközökkel szerezzen megtorlást a történetekért, azonban mindent megtettek arra nézve, hogy a törvényes formák kikerülésével botránnyá dagasszák ezt az eseményt.”

Az egyetemi autonómia megsértését komolyan vette az egyetem, azonban az eljárásukkal kapcsolatban számos közéleti kritika fogalmazódott meg, ez pedig nyomást jelentett az intézményen. Az eset vizsgálatát a sajtó is nyomon követte, az egyetem több közleményt is kiadott a fejleményekkel kapcsolatban; feltehetően a kedélyek lecsillapítása érdekében kívánták bemutatni, hogy az eljárás szabályosan halad. A folyamatos figyelem feltételezhetően hatással volt arra is, hogy milyen súlyosságú büntetést határoztak meg végül az ügyben.

ÖSSZEĞZÉS

A nacionalizmus, mely egy a XIX. századi diskurzusok között, a korabeli Magyarországon is elhozta a nemzeti hagyományteremtés újfajta gyakorlatait, amelyek a világháború és Trianon után különleges hangsúllyal jelentek meg a húszas évek magyar politikai nyelvében. A historizáló nacionalizmus központi szerephez jutott a húszas évek magyar közbeszédében – és nem mellesleg a kor meghatározó kultúrpolitikus, Klebelsberg Kuno politikai nyelvében is –, ugyanis a kortársak számára releváns válaszokat adott arra a kérdésre, hogy miért is előbbre való a Kárpát-medencében éppen a magyar nemzeti érdekeket a többivel szemben érvényesíteni (*Takáts*, 2007).

Az 1920/21-es tanévtől lépett életbe a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról szóló XXV. tc., vagyis a numerus clausus. A 3. § mondta ki, hogy a hallgatók „népfajok és nemzetiségek” szerinti arányszáma képezze le az országos arányokat (*Ladányi*, 2005).

A numerus clausus végrehajtása nem ment gördülékenyen; az 1920-es években Pozsonyról Budapestre menekülő, majd 1923-tól Pécsen működő Magyar Királyi Erzsébet Tudományegyetemen is számos konfliktus kapcsolódott a törvény bevezetéséhez. A keresztény ifjúsági szervezetek 1921-ben és 1923-ban is memorandumot intéztek az egyetem vezetéséhez, követelve a törvény szigorú betartását. Az első alkalommal a rektor javaslatára az egyetemi tanács

egyhangúlag elfogadott határozattal napirendre tért az ügy fölött, leszögezve, hogy a későbbiekben sem kívánnak engedni a hallgatók nyomásának ebben a kérdésben – azonban az 1923/24-es tanévben már másképpen álltak a kérdéshez. Ennek részben az lehetett az oka, hogy a helyi zsidó és keresztény hallgatók közötti összetűzéseket, verekedéseket és egyéb, súlyosabb incidenseket – mint például az Erzsébet Tudományegyetem bonctani intézetében

1924 májusában történt kegyeletstörténet és az ennek nyomán kibombázott verekedések és szóváltások – a témára érzékeny országos szervezetek és az

akkori sajtó is felkapták, országos ügyé emelték, ezáltal pedig a vezető politikusok is igyekeztek a maguk hasznára fordítani az eseteket.

Egymásnak feszültek a zsidó és keresztény diákok, valamint az őket tömörítő szervezetek is. A közhangulatra hatott, hogy a Magyar Egyetemek és Főiskolák Országos Nemzeti „Türül” Szövetsége az 1920-as évek meghatározó szereplőjeként országsszerte szervezett keresztény és nemzeti érzésű közösségeket, valamint napirenden tartotta a „zsidókérdést”, mint társadalmi és szociális problémát (*Raposa*, 2020).

Az ország egyetemei is szembekerültek egymással a kérdésben a budapesti és vidéki törésvonal mentén; mivel a pécsi és a szegedi egyetem rugalmasabban kezelte a numerus clausus kapcsán a zsidó hallgatók létszámának kérdését. A vidéki egyetemeken így magasabb volt a zsidó hallgatók aránya, mint a Pázmány Péter Tudományegyetemen vagy a Műegyetemen. Ez sok esetben a pécsi keresztény hallgatók és szervezetek ellenérzését is kiváltotta, mert noha országosan

jelentősen csökkent a zsidó egyetemi hallgatók aránya, ezt a saját környezetükbe nem így tapasztalták.

A numerus clausust többszöri népszövetségi nyomásra az 1928. évi XIV. tc. enyhítette. A törvény 1. §-a az 1920. évi XXV. tc. 3. §-át akképp módosította, hogy a felvételnél a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság mellett szempontként határozta meg a felvételiző középiskolai tanulmányi eredményeit. Nem mondott le törekvéséről, hogy államilag irányítottan jelenítsen meg a felsőoktatásban társadalmi arányokat, de ennek alapját most nem a népfajban vagy nemzetiségben, hanem a különféle foglalkozási ágakban határozta meg. Ez igen bonyolult statisztikai számításokat kívánt volna az egyetemektől, nem is alkalmazták, a gyakorlatban továbbra is a numerus clausust követték. Sem 1929-ben – amikor 1928-hoz képest 8,4 %-

a gyakorlatban
továbbra is a numerus
clausust követték

ról 9%-ra változott a zsidó hallgatók megengedett részvételi arányszáma, – sem az azt követő években nem volt megfigyelhető jelentős változás a hazai egyetemeken a zsidó hallgatók részvételi arányában (Kovács, 2005).

A gondolat mögött – hogy a társadalom foglalkozási ágak szerinti megoszlása jelenjen meg a felsőoktatásban – nemcsak az a hiedelem állt, hogy ez átfordítható a zsidóságra, hanem a korporativizmus vagy hivatásrendiség fasiszta államszervezési gyakorlata is.

Látható, hogy a politikai elit a második világháború kitörése előtt két évtizeddel nem volt tisztában azzal, milyen végzetes döntéseket készít elő, amikor felülírja a korábbi emancipációs törvényt, és a zsidóságot felekezet helyett nemzetiségként határozza meg, az asszimiláns zsidóság nagy tömegének önmeghatározásával ellentétesen.

IRODALOM

- Kovács M. Mária (2005): A numerus clausus és a zsidótörvények összefüggéséről. In: Molnár Judit (szerk.): *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Balassi, Budapest. 128–139.
- Kovács M. Mária (2011): Numerus clausus Magyarországon, 1919 – 1945. In: Molnár Judit (szerk.): *Jogfosztás – 90 éve – Tanulmányok a numerus claususról*. Nonprofit Társadalomkutató Egyesület. 171–180.
- Ladányi Andor (2005): A numerus clausustól a numerus nullusig. *Múlt és Jövő*. **16. (Új folyam)**, 1. sz., 56–74.
- Lengvári István (2014): Az Erzsébet Tudományegyetem alapítása, a pozsonyi és budapesti évek története. *Per Aspera Ad Astra*, **1.** 1. sz., 15–25.
- Polyák Petra (2014): Az Erzsébet Tudományegyetem névváltozatai. *Per Aspera Ad Astra*. **1.** 1. sz., 115–137.
- Raposa Vivien Kitti (2020): A pécsi bajtársiak antiszemita beiratkozási sztrájkja az 1933/34-es tanévben. *Per Aspera Ad Astra*. **7.** 1. sz., 71–99.
- Takács József (2007): *Modern magyar politikai eszmetörténet*. Osiris, Budapest.
- Varannai Zoltán (1997): Numerus Clausus. *Rubicon*. **8.** 1. sz. 20–22.

Törvénycikk, jegyzőkönyvek, hírforrások

1920. évi XXV. törvénycikk a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra való beiratkozás szabályozásáról, 1920 Letöltés: [https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=92000025.TV&targetdate=&printTitle=1920. évi XXV. törvénycikk&referrer=1000ev](https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=92000025.TV&targetdate=&printTitle=1920.%20%C3%A9vi%20XXV.%20t%C3%B6rv%C3%A9nycikk&referrer=1000ev) (2022. 02. 15.).

- A nemzetgyűlés 210. ülésének jegyzőkönyve (1923.12.17.) Letöltés: https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1922_18/?pg=168&layout=s (2022. 02. 15.).
- Az Erzsébet Tudományegyetem Tanácsülési Jegyzőkönyvei, 1919-1920, kiemelten: 1920 március 26.-i III. rendes ülés. Letöltés: https://library.hungaricana.hu/hu/view/PECS_PTE_ET_1919-20/?pg=0&layout=s (2022. 02. 15.).
- Az Erzsébet Tudományegyetem Tanácsülési Jegyzőkönyvei, 1920-1921, kiemelten: 1920 november 10.-én tartott I. rendes ülés. Letöltés: https://library.hungaricana.hu/hu/view/PECS_PTE_ET_1920-21/?pg=10&layout=s&query=numerus (2022. 02. 15.).
- Az Erzsébet Tudományegyetem Tanácsülési Jegyzőkönyvei, 1921-1922, kiemelten: 1921 november 23.-án tartott III. rendes ülés. Letöltés: https://library.hungaricana.hu/hu/view/PECS_PTE_ET_1921-22/?pg=0&layout=s (2022. 02. 15.).
- Az Erzsébet Tudományegyetem Tanácsülési Jegyzőkönyvei, 1923-1924, kiemelten: 1923 december 19.-én tartott III. rendes ülés és 1924 január 30.-án tartott IV. rendes ülés és 1924 június 25.-i, VIII. rendes ülés. Letöltés: https://library.hungaricana.hu/hu/view/PECS_PTE_ET_1923-24/?pg=0&layout=s (2022. 02. 15.).
- Magyar Távirati Iroda / Napi Hírek, 1924.06.05. 19:00. Letöltés: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1924_06_1/?pg=105&layout=s&query=pecs (2022. 02. 15.).
- Magyar Távirati Iroda / Napi Hírek 1924.06.28. 16:30 Letöltés: https://library.hungaricana.hu/hu/view/NapiHirek_1924_06_2/?pg=302&layout=s&query=hagy_jozsef [sic!] (2022. 02. 15.).

1968, Budapest, XI. kerület, Tas vezér utca, a Sport (később Flamenco) szálló terasza, háttérben a József Attila (ma Budai Ciszterci Szent Imre) Gimnázium